

V. A. Jadov: Sociologičeskoje issledovanie — metodologija, programma, metody (Sociologický výzkum — metodologie, program, metody).

Moskva, Nauka 1972, 239 s.

Již delší dobu představují sovětské publikace (původní i přeložené) o matematicko-statistických postupech aplikovatelných ve společenských vědách pro československé sociology důležitý zdroj poznatků a podnětů pro vlastní výzkumnou činnost. Novým rysem současné metodologické orientované sociologické produkce v Sovětském svazu je výrazné rozšíření problémového okruhu a větší důraz na společenskovoědní povahu těchto problémů, který umožňuje zásadněji vycházet z prací klasiků marxismu-leninismu. Úzce technicky zaměřeným výkladům konkrétních návodů postupu empirického poznávání sociální reality předchází nyní zcela nezbytná diskuse základních obecně metodologických, noetických a gnoseologických otázek. S výsledky práce takto orientovaných sovětských sociologů se v poslední době stále častěji setkáváme i na stránkách Sociologického časopisu.¹

Jednou z dalších knih tohoto druhu je i publikace V. A. Jadova *Sociologický výzkum — metodologie, program, metody*, kterou v roce 1972 vydal Institut konkrétních sociálních výzkumů Akademie věd SSSR v Moskvě. Autor sám je československé sociologické veřejnosti velmi dobře znám. Již na počátku roku 1965 podal například jednu z prvních důležitých informací o rozvoji sociologických výzkumů v Sovětském svazu.² Spolu s A. G. Zdravomyslovem napsal stať *Vztah k práci a hodnotové orientace osobnosti*, publikovanou ve sborníku *Sociologie v SSSR*, který v roce 1967 vydalo nakladatelství Svoboda.

Obsah knihy V. A. Jadova *Sociologický výzkum* je rozložen do pěti kapitol. Po úvodu (v němž z nových náročných úkolů, které před sovětské společenské vědy po XXIV. sjezdu KSSS staví socialistická společnost, je vyvozována nutnost soustavného zkvalitňování sociologie v Sovětském svazu) přistupuje V. A. Jadov k první kapitole *Některé problémy teorie a metodologie sociologického bádání*. V první části, pojednávající o sociologické teorii, je přínosem pro další vyjasňování pojmů autorovo vymezení *marxistické sociologie jako „vědy o společenských vztazích, o zákonitostech rozvoje a fungování společenského organismu jako celku, o zákonitostech rozvoje a fungování vzájemně samostatných komponent společenského celku, v jejichž základech se nakonec nacházejí objektivní vztahy ve sféře výroby“* (s. 12).

V druhé části první kapitoly je probírán pojem *sociální fakt*. Jadov považuje sociální fakty za výrazy:

- a) chování individuí nebo celých společenských celků,
- b) produktů lidské činnosti (materiální i duchovní),
- c) verbálních projevů lidí (názory, mínění atd.).

Osou další části, věnované metodologii, je rozvaha o nutnosti strukturace metodologie (v návaznosti na předchozí rozčlenění úrovní teorie) na:

1. všeobecnou vědeckou metodologii,
2. obecnou metodologii sociologického výzkumu,
3. speciální metodologii sociologického výzkumu.

Závěr první kapitoly tvoří pokus o vymezení základních pojmů — *metoda, technika, metodika a procedura*. Málo jasné vymezení vzájemných vztahů těchto pojmů způsobuje Jadovovi pro zbytek knihy některé komplikace v jejich používání, které tak není vždy jednoznačné a ustálené.

Druhá kapitola je nazvána *Program sociologického výzkumu*. „Program je vyložení základních úkolů, metodologických předpokladů a hypotéz výzkumu s uvedením pravidel procedury a logických postupů operace při prověřování hypotézy“ (s. 46). Velice podnětná pro marxistické pojetí gnoseologických otázek sociologického výzkumu je úvodní část o *předmětu a objektu* výzkumu. Zcela v souladu s pojetím marxistické metodologie rozlišuje V. A. Jadov *objekt* sociálního výzkumu (který chápe jako to, na co je zaměřen proces poznání, tj. sociálními protiklady vzniklou problémovou situací) od *předmětu* výzkumu (z teoretického nebo praktického hlediska nejvýznamnější vlastnosti a stránky objektu, které nejvýrazněji odrážejí daný protiklad a které jsou bezprostředně zkoumány).

Velký význam přikládá autor *pracovním hypotézám*. „Hypotéza je základní metodologický nástroj, organizující celý proces výzkumu a podrobuující ho své vnitřní logice“ (s. 62). Jadov rozlišuje pracovní hypotézy následujícím způsobem:

1. podle stupně jednoty předpokladů na *hypotézy příčin a následků*;
2. podle úkolů výzkumu na *hypotézy základní a vedlejší*;
3. podle stupně rozpracovanosti a zdůvodněnosti na *hypotézy prvotní a druhotné*;
4. podle obsahu návrhů na *hypotézy popisující a objasňující*.

V závislosti na rozpracovanosti hypotéz je potom možné si vybrat některou ze tří variant principiálního (strategického) postupu výzkumu:

¹ Bez nároků na úplnost a reprezentativnost lze odraz sovětských knižních publikací k otázkám šířeji pojaté metodologie v sociologii nalézt také v recenzní rubrice Sociologického časopisu. Například v č. 4/1971 Zdravomyslov, A. G.: *Metodologija i procedura sociologičeskich issledovanij* (F. Zich), v č. 2/1972 *Modelirovanije socialnych processov* (M. Hur-

tová) a v č. 4/1973 Andrejeva, G. M. (ed.): *Lekcii po metodike konkretnych socialnych issledovanij* (M. Petrušek).

² Viz Jadov, V. A.: *Rozvoj konkrétního sociologického výzkumu v SSSR*. Sociologický časopis 1, 1965, č. 4, s. 366—374.

1. *formulativní postup*, jehož cílem je upřesnění problému a formulace hypotéz;

2. *deskriptivní postup*, jehož cílem je přesný popis kvalitativně-quantitativních zvláštností sociálních struktur a jevů;

3. *experimentální postup*, jehož cílem je sledovat kauzální vztahy.

Pro naše poměry (zvláště díky více než dvouleté diskusi o povaze měření v sociologii na stránkách Sociologického časopisu) má zvláštní přitažlivost třetí kapitola *První měření sociálních charakteristik*. Jadov spojuje významově měření a kvantifikaci. Jeho definice, vymezující měření jako proces srovnání měřeného objektu s nějakým etalonem a získání číselného výrazu, je takřka doslova shodná se známým vymezením E. V. Beljajeva.³ A jak už bývá v podobných případech obvyklé, přenosem cizího pojetí se Jadov prohřešil vůči vlastnímu předchozímu preciznímu obsahovému rozlišení pojmů *objekt—předmět*. Přesto však V. A. Jadov nepochybně dospěl k správnému závěru: „Hledání měřicího instrumentu závisí významně na obsahové, kvalitativní analýze objektu měření. Abychom mohli podle určitých pravidel připsat sociálním objektům čísla, je nutné si důkladně ujasnit jejich strukturu a najít vztah mezi ní a nástrojem měření. Hledání tohoto vztahu (homomorfního) je jedna z nejsložitějších úloh kvalitativně-quantitativní analýzy“ (s. 77).

V další části třetí kapitoly jsou probírány pojmy validita, reliabilita a přesnost, následuje klasifikace a charakterizace jednotlivých druhů stupnic. Poté si Jadov podrobněji všimá Guttmanovy a Thurstoneovy škálovací techniky.

Nejrozsáhlejší kapitolou z celé knihy je kapitola čtvrtá, nazvaná *Metody sběru dat*. Jadov, obdobně jako například A. G. Zdravomyslov, rozlišuje tři základní metody sběru sociologické informace: *pozorování, studium literárních pramenů a dotazování*. Všechny tři metody jsou velice podrobně probírány a jejich praktické aplikace ilustrovány na výstižných příkladech. V další části této kapitoly autor podrobně probírá některé psychologické procedury.

Analýza empirických dat je název poslední páte kapitoly knihy. Z rozdělení hypotéz na popisující a vysvětlující dostává Jadov i dvě třídy analýzy dat. Prvou tvoří *deskriptivní procedury* — třídění, klasifikace a typologizace. Druhá třída, které se autor věnuje v této kapitole, obsahuje *analyticko-experimentální procedury*, jejichž úkolem je určení vztahů vzájemného působení a determinace.

Závěr tvoří několik poznámek o organizaci a pracovní koncepci výzkumu. V. A. Jadov se zde stručně dotýká problémů předvýzkumu a výzkumu, přípravy dat ke zpracování, využitelnosti samočinných počítačů při zpracování dat a konečně i těžkostmi s analýzou dat.

Máme-li hodnotit nejdříve jednotlivé části knihy, potom je nepochybné, že pro naše

stávající sociologické poměry mají největší význam tři první kapitoly. V nich se totiž nejlépe projevuje autorova schopnost postupně rozvíjet nejobecnější postuláty marxistické metodologie společenských věd a současně provádět kritická srovnání s pojetím západních sociologů. V. A. Jadov se zdá být v těchto pasážích daleko jistější a pro čtenáře podnětější než v kapitolách, kde přechází ke konkrétním (a v bohaté řadě prací o metodách sociologického výzkumu se vždy znovu opakujícím) technikám a postupům. Zde se již také projevují i některé autorovy drobnější nepřesnosti (např. statistické).

Ve srovnání se známou prací A. G. Zdravomyslova *Metodologie a procedura sociologických výzkumů*, jejíž slovenský překlad vydalo v roce 1972 pohotově nakladatelství Pravda v Bratislavě, působí Jadovova kniha kompaktnějším dojmem. Kromě všech předností, které má Zdravomyslova publikace, dokázal Jadov jednotlivé problémy sociologického výzkumu skloubit v logičtější vyvozený celek; a to platí nejen o celé knize, ale také o jejích jednotlivých kapitolách a částech. Velmi vhodné a účelné je zařazení četných přehledných schémat, která jsou navíc původní a ukazují nové souvislosti.

Kniha V. A. Jadova rozšiřuje naše poznání současné sovětské sociologie nejen svým vlastním obsahem, ale také svými bohatými bibliografickými referencemi a zvláště pak až překvapivě rozsáhlým množstvím uvedených konkrétních praktických zkušeností se sociologickými výzkumy. A právě zde je jeden z možných důvodů současné sovětské orientace na řešení obecnějších problémů marxistické sociologické metodologie. Stejně jako nemůžeme dostat dobře zpracovaný konkrétní sociologický výzkum bez důkladných teoretických a gnoseologických znalostí, tak i na druhé straně stěží budeme schopni vypracovat skutečně marxistickou metodologii společenskovědních výzkumů bez dostatečných praktických zkušeností. I zde je totiž nutné opět respektovat zákony dialektiky a všimnout si způsobu práce K. Marxe, B. Engelse a V. I. Lenina.

Miroslav Foret

Vladimír Čech, Eduard Jukl: Československá sociologie průmyslového podniku ve světle svého vývoje a využití v řízení

Edice Sociologické studie, svazek 6. Dům techniky Pardubice 1971. 272 s.

Dosavadní studie o vývoji naší sociologie průmyslového podniku byly sporadické a výhradně dílčí. Publikace autorů V. Čecha a E. Jukla *Československá sociologie průmyslového podniku* usiluje o vyplnění této mezery.

Oba autoři, působící od konce druhé světové války v oblasti naší průmyslové sociologie, sledují tu téměř půl století vývoje oboru od počátečních náznaků až zhruba do počátku let sedmdesátých. Na základě zvládnutí rozsáhlého materiálu časopiseckého i knižního i četných nepublikovaných pramenů z kon-

³ Viz K. V. Beljajev: *Problemy sociologičeskogo izmerenija*. Voprosy filosofii, XXI. 1967, č. 7, s. 23.